

istorija i fantazija

dušica potić

Sima Milutinović Sarajlija, Tragedija srpskog gospodara i vožda Karadorda,
BIGZ — Dečije novine — Narodna biblioteka Srbije, Beograd — Gornji Milanovac, 1990.

Da nismo takvi kakvi smo, bili bismo uskraćeni za neka čudesna i neverovatna otkrića. Na našoj literarnoj galaksiji zasjala je zvezda Sime Milutinovića Sarajlije, gotovo stotinu godina pošto je njegova slava počela da tamni. Tako, spadamo medu one najrede i najizabranije narode, takozvane književne pronalazače, kojima se divi ceo svet, a i oni sebi samima. I nešto o našem literarnom bestijarijumu. **Tragediju srpskoga gospodara i vožda Karadorda*** pisac je završio neposredno pred svoju smrt, 1847. godine. Autograf **Tragedije** nalazi se u Narodnoj biblioteci Srbije, a jedna redakcija u Arhivu SANU. Stotinu četrdeset tri godine pošto je napisana objavljuje se prvi put, i to u obliku kritičkog izdanja. Godine priređivača, Tanje Popović, nagoveštavaju mogućnosti da oni koji dolaze neće biti tako osjetljivi na našu poziciju medu nacijama. Udrženi izdavači i izuzetan dizajn knjige, koju je opremio Rade Rančić, ukazuju na puteve staranja o vlastitom nam nasledju. Stručna redakcija i pogovor Dušana Ivančića, te ostali prilози u knjizi nesumnjivo su neophodni. Mnogo smo toga zaboravili.

Tragedija je dramski spev, istorijsko-fantastičnog tipa, organizovan u trideset tri pojuba. Radnja se vezuje za Karadordevo povratak u Srbiju, njegovo ubistvo i nošenje njegove glave sultana u Carigrad. Istorija tematika i lik Karadorda bili su popularni u književnosti onog vremena, vremena nacionalnog zanosa. U Siminom delu, takođe, ne javljaju se prvi put. Sklon »pesničkom eksperimentu«, međutim, pesnik ni ovoga puta ne teži jednostranoj transpoziciji političkih zbivanja u književni tekst. **Tragedija** je zanimljiv, značenjski bogat tekst, koji može da ponudi i aktuelnost i uzbuđenja jednom sasvim drugaćijem vremenu. Poniranje u nacionalno biće i nacionalnu psihologiju pokazuje još uvek validne rezultate. Interesovanje za čovekovo biće i čovekovu sudbinu takođe. Fantastična dimenzija ovog speva će, možda ponajpre, pronaći put do današnjeg čitaoca.

Tragedija, tako, nije ni epski niti dramski tekst, već originalna, autentična formalna tvořevina, nastala preuzimanjem i transformacijom već postojeće matrice. Za dramu mu nedostaje neophodna »napetost«, koja bi omogućila strukturu zasnovanu na relaciji sukob — razrešenje. Rudimenti dramske organizacije teksta, međutim, mogu se postaviti u njegov te-melj. Moglo bi se, pre svega, govoriti o sukobu između onoga što se mora učiniti i svesti o tragičnim razmerama takvog čina. Ovaj, gotovo klasičan, sukob vezuje se za položaj srpskog naroda pod Turcima, položaj pokornog sluge, koji bez pogovora izvršava naredenja svog gospodara. Naredenje da se ubije Karadorde, prema tome, mora da se izvrši, bez obzira na moralni, nacionalni ili individualni greh ubistva.

Hibris, kao posledica sukoba između dobra i stvarnosti, dovodi do unutrašnjih razdora. Siminih junaka. Česte su, zato, slike psihičkih ponora, »crnovranog umora uma«, monolozi satkani od prenaglašene emocionalnosti i strasti, što dovodi do izražene lirizacije **Tragedije**, pa samim tim, i do odstupanja od kanonizovanih žanrovske modela, bilo dramskih bilo episkih. Lirske momenat nije samo uzgredna pojava u tekstu, već jedan od konstitutivnih elemenata njegove strukture. Simino delo, zato, i jeste originalno i autentično. Važnost poetskog i poetičnog je toliko da bi se tekst, kada ne bi bio toliko dug, mogao definisati i kao poemu.

Treba, međutim, obratiti pažnju i na romantičarsko shvatanje literarnog oblika. **Tragedija**, prema tome, može biti i tragedija, budući da ni tada aktuelni pravac niti njegov prpadnik ne insistiraju na klasicistički kanoniz-

vanim formalnim obrascima. Javivši se na prelazu klasicizma u romantizam, Sima je ostao njegov prvrženik do kraja svog umetničkog rada. On nije pisac jedinstvenog i doslednog stvaralačkog impulsa, što bi se ponajbolje moglo pratiti u njegovoj lirici; ali ako je igde pokazao te osobine, one bi se mogle vezati za romantičarsko negiranje svakog zatvoroneog oblika. Termin u naslovu bi se, zato, ponajpre mogao vezati za tematsku ravan teksta, odnosno za sudbinu glavnog junaka, ali ne i za klasično shvatanje tragičke strukture, bilo u njenoj spoljašnjoj vidu, bilo u pogledu njene unutrašnje suštine.

Ni kada je reč o epskom modelu pisanja, nije moguće zagovarati ga bezrezervno. Akcenat **Tragedije** nije na razgranatoj i dinamičnoj radnji, kao prepoznatljivoj stavki svakoga speva, već na fantastičnim motivima i etičkoj dimenziji teksta. Spolja posmatrano, zatim, podeljena je na pojave a ne, kako bi za spev bilo tipično, na pevanja. Pojav, međutim, nije ni pojava u drami. Osmišljen kao semantička i narativna celina, bez obzira na broj likova i mesto radnje unutar nje, pojav bi bio najpričljiviji pojmu epizode. Ovakva klasifikacija ukazuje na Simino usmeravanje na pripovedne segmente, što ide u prilog definisanju teksta kao speva. Postoje i indicije da se tekst podeli u veće odeljke — do dolaska Karadorda u Srbiju, njegovo ubistvo, te dogodovštine sa njegovom glavom — mada ga autor nije tako razgraničio. Ali ovakva podela bi se mogla uporediti i sa činovima u drami, a odgovarala bi trijadi: eksposicija — zaplet — rasplet.

Tragediju za epsku strukturu vezuju još dva momenta — fantastika i model sveta. Fantastika je, tradicionalno, sastavni deo speva, u domaćoj i stranoj literaturi. Ali, dok su svetski pisci razvijali ovu dimenziju teksta i, poput Ariosta i Tasa, gradili istorijsko-romantične tvorevine, jugoslovenski su se manje zadržavali na njoj. Tako su u Gundulićevom **Osmanu** pojavljivali jedna veštica i pakao, u Njegoševom **Gorskom vijencu** okvir racionalnosti probija se različitim nivoima svesti (predosećanje, san) i metafizičkim objašnjenjem zbivanja, u **Smrti Smail-age Čengića** Ivana Mažuranića oseća se zastrašujuće, tajnovito prisustvo drugačije stvarnosti i jedna, gotovo »horor« atmosfera. Ali ni u jednom od ovih dela fantastika nije rasla do ravнопravnog konstituenta teksta, kao u **Tragediji**.

Simina imaginacija, jedna od najgrandiozijih i najzanimljivijih u našoj književnosti, razvila je čitav splet fantastičkih figura i odnosa. Sile zla, mnogobrojne utvore, haveti, more, veštice, čak i jedna najveštica, najživopisniji su i najautentičniji likovi dela, ali i pokretni zbiranjia. Satanizacija slike sveta, prodor iracionalnih, onostranih i nadstvarnih elemenata u obrise objektivne realnosti, tipični su i za romantičar i za Simu Milutinovića Sarajliju. Ali za razliku od većine dela njegovog opusa, ovo »negativno oneobičavanje« postaje, kao kod Poe ili Hofmana, autonomni momenat modela sveta. Stvarnost shvaćena kao privid, oslikana u neprestanom kolebanju između prozirnosti i varke, novina je u Siminom stvaralaštvu. Zlo u svetu je do **Tragedije** tumačilo čovekovim podređenim položajem u odnosu na metafizičke prostore, položajem koji nije bio niti stalan niti nepopravljiv. Ali od **Tragedije** ono postaje autonomni i nesavladivi deo realnosti, njen konstantni drugi pol, u neprestanom sukobu sa silama dobra. Čovekova priroda pokazuje slične odlike. **Tragedija** je, zato, najzrelije i najmanje jednostrano Simino ostvarenje.

Drugi aspekt fantastike, otelotvoren oživljnjem Karadordeom glavom, predstavlja suprotni princip. Motiv preuzet iz hrišćanske mitologije i usmenje tradicije nije novina u Simi-

nom stvaralaštvu. **Trojebratstvo**, najizrazitiji primer transcendiranja političkih dogadaja i nacionalnih junaka, transponuje život Hajduk-Veljka po načelima hagiografije. Sima, na taj način, postaje začetnik herojske, epske tradicije u srpskoj književnosti. Karadordeva glava, simbol etičkog, neka je vrsta »produžene ruke« pravde. Osveća, koju ona vrši, utemeljuje etička načela, kao apsolutna. Sima ne iskoracuje izvan svog prepoznatljivog sistema mišljenja, tipičnog čak i za njegovu liriku. A ovaj momenat, presudan za konstituisanje epskog modela sveta, krunski je dokaz kojim se **Tragedija**, definitivno, definiše kao epski žanr.

Zanimljiv je, u tom pogledu, i lik Miloša Obrenovića. Za razliku od Karadorda, on doživljava psihološku metamorfozu. Unutrašnja dinamika Miloševog lika može se pratiti na liniji opravdavanja zla božjom voljom, te povratka Bogu i pozitivnim hrišćanskim vrednostima. Put od grešnika do pravednika (pod pritiskom straha od osvete), put bludnog sina, kao arhetskih obrazaca koji se kreće iz ovakvog preobražaja, a njime se tekst i završava, konačno afirmiše piščeve polazne pretpostavke. Ali, upravo zato, **Tragediju** je problematično žanrovske definisi. Prihvatanje boga, koje se na kraju nudi, negira tragičku strukturu, iako se ona, tokom teksta, može mestimično otkrivati. Ali je, upravo zato, **Tragedija** zanimljivo, autentično i značenjski bogato ostvarenje. Jer, koliko god Sima insistirao na herojskom, patrijarhalnom moralu, toliko i sile zla uporno brane svoja destruktivna načela. Sima Milutinović Sarajlija, tako, ne ostaje u okvirima starinskih, zatvorenih etičkih sistema, zakoračujući ka novijem vremenu i drugaćijem senzibilitetu. Ovo delo ima još dve prednosti u odnosu na većinu Siminih tekstova. Hermetičnost njegovog izraza, koji obiluje kovanicama, neologizmima i kalamburima, uzrokovala je teškoće probijanja kroz njegov stih. **Tragedija** je, u tom pogledu, jasnija i preciznija, što će reći i čitljivija, pa samim tim, pristupačnija širem čitalačkom krugu. Kombinovanje istorije i poezije, dnevnih zbivanja i metafizičkog konteksta, takođe, nije novina u Siminom opusu. Ali dok mnoštvo drugih, posebno lirske, tekstova pokazuju neprimernu kombinaciju, sklone parodijskom pa i karikaturalnom, pisac je u **Tragediji** umeo da pronade pravu meru.

Našim starima Simino preterivanje izgleda da nije smetalo. Ukoliko obratimo pažnju na izdanja Siminih dela, primetićemo da za života nije objavio mnogo. Posle njegove smrti izdaju se njegove bolje pesme. Njegove drame **Tragedija Obilić** (drugo izdanje) i **Tragedija srpskoga gospodara i vožda Karadorda**, evo, pred kraj narednog stoljeća. Ipak, Sima je za života bio slavljen kao veliki pesnik — podatak za zbirjanje. Niti je u Srbiji tога vremena bilo mnogo knjiga i časopisa, niti je bilo mnogo onih koji bi umeli da ih pročitaju. Niti je, u to vreme, bilo mas-medija, koji bi neku ličnost izbacili u orbitu popularnosti. A Simina popularnost nije bila mala. Ovaj paradoks teško je objasniti drugačije nego mogućnošću da je on, ustvari, bio i usmeni pesnik, to jest, mogućnošću da su se njegova dela, paralelno, širila i usmenim putem. Staze ovih alternativnih, usmenih recepcija ostaće za nas večita tajna. Njihovi odjeci mogu se pratiti samo posredno, zahvaljujući, na primer, tematskom broju **Bosanske vile**, posvećenom stogodišnjici piščevog rođenja (18, 1891), ili anegdoti vezanoj za nadimak njegove žene. A Sima Milutinović Sarajlija je, danas, zanemarena pojava u kulturi našeg nacionala. Ukoliko su ovakva izdanja način da ispravimo grehove prema našoj književnoj prošlosti, može se reći da smo tek na početku.

* U daljem toku teksta — TRAGEDIJA

